

Húsz éve halt meg Baká István

Szöke Katalin: Két talált tárgy az évfordulóra Irodalom, Tanulmány

2015.10.23 - tisztatáj

(BAKA, SZOSZNORA, BLOK, JESZENYIN)

Baka Tündének köszönhetően két talált tárgy birtokába jutottam. Az egyik egy Szosznora-levéli, 1984-es keltezésű, az orosz költő magyarországi látogatása, 1985 nyara előtt íródott, a másik Baká ifjúkori Blok- és Jeszenyin-fordítása.

A levél

Mint ismeretes, Baká István első fordításkötete Viktor Szosznora verseiből készült[1]. Baká Tünde 1983-ban járt Leningrádban, akkor találkozott Szosznorával, és elhozta Istvánnak az orosz költő versekötetét. A két költő levelezése ekkor vette kezdetét. Mindezek után, ha Baká szegedi ismerősei Leningrádban jártak, meglátogatták Szosznorát, így én is találkoztam vele 1984 őszén, két hónapos leningrádi ösztöndíjam idején. Az orosz költő számára fontos volt a külföldiek érdeklődése; noha szakmai körökben munkásságát egyértelműen elismerték, olyan patronusai is voltak, mint Lili Brík[2], aki költészetét egyenesen Majakovszkijéhoz hasonlította, a hivatalos szovjet irodalom azonban nem fogadta be teljesen, mivel sem a pártköltészet, sem a Jevtusenko-Voznyeszenszkij-Rozsnyesztvenszkij vonulat „új hullámos” kánonjához nem illeszkedett.

Az 1984. szeptember 3-i levél fordítása a következő:

Kedves István!

Már régóta nincs hírem Magáról, majdhogynem az új év kezdete óta.

A következő „ügyben” keresem. Nagyon tetszett Helsingör[3] című versének orosz fordítása. Itt azt tervezik, hogy 50. születésnapomra kiadnak egy kis kötetet, oda be lehet tenni néhány nekem ajánlott verset. Ha megengedi, betenném a Maga versét is orosz nyelven.

Csodálatra méltó médium Maga, nem tér hozzá kétség. Még soha sem látott, nem tud rólam semmit, mégis felfedezett engem, ami nem sikerült az oroszoknak, hiszen az utóbbi években, bizony, nagyon elfelejtettek. Magyarországon élve, anélkül, hogy orosz származású lenne, oroszul ír, méghozzá – verset! Ismeri Rilke orosz verseit? Nagyon komikusak. A Maga verse ellenben nagyon jól hangzik, és pompásak az alliterációk! Ez... igen!

Hová tűnt el? Talán nem betegeskedik? Én tavasszal beteg voltam, megoperálták a szemem, mert már teljesen megvakultam. Már rendben vagyok, elég jól látok. A napokban Taskentbe utazom egy rövid időre, lefordítottam egy remek fiatal úzbég könyvét... és Magával ellentétben, az eredetit nem ismerem, nyersfordítás alapján dolgoztam. Nálunk a prózát is nyersfordítás alapján fordítják.

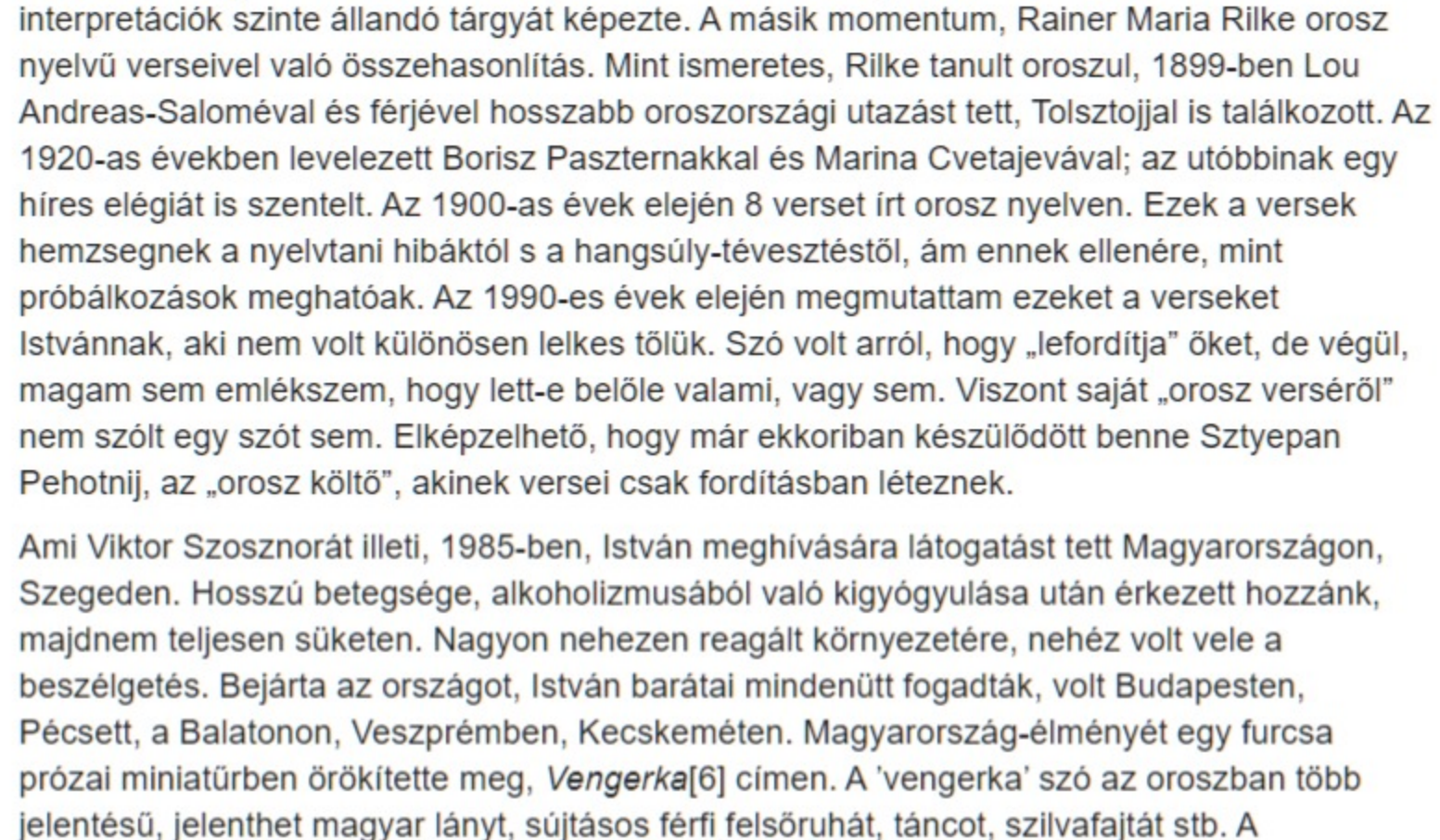
Hogy van a mi szöke, göndör hajú barátunk, Lajos[4]?

Tündének üdvözlétem küldöm.

Jó egészséget, jelentkezzen.

V. Szosznora

P. S. Hogy van barátónk, Zsuzsa[5]?

A levélben említett vers, a *Helsingör* orosz fordítása, sajnos (még?) nem került elő. Két momentumra a levélnek azonban mindenképp figyelemre méltó. Az egyik Baká átlényegülési képességével kapcsolatos. Szosznora miközben nagyra értékeli Baká „orosz versét”, kiemeli csodálatos, médium-tehetségét. Baká költészetének egyik meghatározó poétikai eleme a szerepvers, amely éppen ezt a tehetséget igényli. Azt is lehet mondani, hogy Szosznora, nem ismerve a magyar költő verseit, megérezte ezt az adottságát, ami később az irodalmi interpretációk szinte állandó tárgyát képezte. A másik momentum, Rainer Maria Rilke orosz nyelvű verseivel való összehasonlítás. Mint ismeretes, Rilke tanult oroszul, 1899-ben Lou Andreas-Salomével és férjével hosszabb oroszországi utazást tett, Tolsztojjal is találkozott. Az 1920-as években levelezett Borisz Paszternakkal és Marina Cvetajevával; az utóbbinak egy híres elégiát is szentelt. Az 1900-as évek elején 8 verset írt orosz nyelven. Ezek a versek hemzsegnek a nyelvtani hibáktól s a hangsúly-tévesztéstől, ám ennek ellenére, mint próbálkozások meghatóak. Az 1990-es évek elején megmutattam ezeket a verseket Istvánnak, aki nem volt különösen lelkes tőlük. Szó volt arról, hogy „lefordítja” őket, de végül magam sem emlékszem, hogy lett-e belőle valami, vagy sem. Visszont saját „orosz verséről” nem szolt egy szót sem. Elképzelhető, hogy már ekkoriban készülődött benne Sztjepan Pehotnij, az „orosz költő”, akinek versei csak fordításban léteznek.

Ami Viktor Szosznorát illeti, 1985-ben, István meghívására látogatást tett Magyarországon, Szegeden. Hosszú betegsége, alkoholizmusából való kigyógyulása után érkezett hozzánk, majdnem teljesen süketen. Nagyon nehezen reagált környezetére, nehéz volt vele a beszélgetés. Bejárta az országot, István barátai mindenütt fogadták, volt Budapesten, Pécsen, a Balatonon, Veszprémben, Kecskeméten. Magyarországon-élményét egy furcsa prózai miniatűrben örökítette meg, *Vengerka[6]* címen. A „vengerka” szó az oroszban több jelentésű, jelenthet magyar lányt, sújtásos férfi felsőruhát, táncot, szilvafajtát stb. A Szosznora-miniatűr személytelenségével, álomszerűségével döbönt meg. Emberek azonos szerepelnek benne, az egész mintha látomás lenne egy idegen tájról, valamiféle utazásról, ami mintha nem is egy földrajzi térben zajlana, hanem a tudat zavaros bugyraiban. Az egyetlen említésre érdemes, összefüggő rész a pécsi utazás, Szosznora Csontváry-élményének lenyomata. Ezt most közlöm fordításomban:

„Gyöngyér Csontváry a napsütésben, úgy rajzolja meg a hajót, mintha egy ló lenne. Még sohasem láttam (élőben!) ilyen görög oszlopokat, mint Csontváry vázsnain, nincs egyetlen egyenes vonal sem. Mikor Csontváry, a patikus 40 éves lett, álmában így szólt hozzá az Isten: „Te leszel a legnagyobb művész.” Csontváry elmesélte a városiakoknak az álmát. Azok megkérdézték: „Mi lehet a jelentése?” Ő pedig azt válaszolta: „Az, hogy én leszek a legnagyobb művész.” Eladta a patikáját, és zárandokútra indult. Volt Olaszországban, Görögországban, Jeruzsálemben, Törökországban, és mindenütt rajzolt. Nem tanult olajképfestést, és általában rajzolni sem tanult. Később rajzai olyan lenyűgöltek, monumentálisak. Michelangelo, a grafikus művész főválagadója volna. 50 éves korában Csontváry arról ír könyvet, hogy a naprendszerben kevés a nap. A művész kiegészíti a világot, egy ecsetvonással megfestve az öregemberek szakállát és a vízeseit, ezt a smaragd zöld színű gyöngyöt. Csontvárynál az ovális az álklasszicizmusból ered. A XX. század nagy művészeinek egyike sem tudott róla, noha előfutárak volt. Ő nem egy művészeteletti művész, ám egyenrangú a nagyokkal, de festészethez idomult mesterei, tisztáesős bűnözés, isteni csodák – minteképpen. Ez látható a perspektívából. Szent ember. Noha nem ismerte az avantgardizmus Evangéliumát, Cézanne-t, lenyelte azt egészében, mit sem tudva róla, túlhaladta. Az önarcképe – kiugró, lefelé hajló orr, a szemek, mint a frissen tisztított tojások, a kraváti, a farmakológia tudósa, kémiikus. Matematikus. Csodálatos szellem! – nincs benne semmi befejezett. Ahogy ment meggyöngyved a Szent Sirhoz, a festékes dobozokkal és zsákjában a vásznakkal. Majd visszatért Pécsre, ahol meghalt. A fej, amely meghallás nélkül dolgozik, ha le kell állnia, szétförik. Gerdóczy[7] Gedeon, egy orvosnagallgató[8] vásárolta fel az összes Csontváry-vásznat, és 60 évig őrizte, ő volt a közvetítő. Elérte, hogy megnyissák a múzeumot, 80 éves korában halt meg, fejszobra ott van a kiállítás bejáratánál. Fekete fémből készült. Az örök emlékezet fényeskedjék neki.”

A magyarországi miniatűrben Szeged nem szerepel, annál többet a Tisza, különböző asszociációkat hívva elő. Például: *„Micsoda csodálatos fűzfaligetek vannak a Tisza fölött. Japánok egész tömege, kiskanalakkal. A jugoszláv határig 10-12 kilométer, ott van már Itália. Kávé és limonádé, elegancia. Megírja-e vagy sem, hogy 1952-ben csónakban vittem a Tiszán egy lezuhant pilóta holttestét? Netán unalmas lenne? Hat teljes hónapát cíptem, Budapestig, egymagamban.”* Az utóbbi szintén álmokkép, nem tűnik úgy, hogy lenne bármilyen realitása, noha a költő élete valóban kalandos volt[9]. Szosznora asszociatív prózája más tematikával kapcsolatosan is hasonló eljárásokkal rendelkezik. Mindenesetre szegedi látogatása óta néhány levélből eltekintve, megszakadt vele István kapcsolata. Új verseit, melyek többnyire szabadversek voltak, már nem fordította. Igaz, hogy fordítói repertoárjában ekkorra már olyan nagyságok szerepeltek, mint Oszip Mandelstam, Marina Cvetajeva, Vlagyiszlav Hodaszevics, Borisz Paszternak, Joszif Bródszkij, Puskin és az orosz Ezüstkor költői. Szosznora az 1990-as évektől kezdődően Oroszországban rendszeresen publikál, verset és prózát, s egyike lett a leginkább elismert költőknek. Pétervári irodalmi csoportosulást vezetett, több rangos irodalmi díjat kapott, 2000-ben az Apollon Grigorjev-díjat, 2004-ben az Andrej Belij-díjat, az orosz Nemzeti Költő díját ítélték oda neki. Betegsége miatt nyilvános fellépéseket nem vállal, visszavonultan él, 79 éves. Honlapján a következőket olvashatjuk[10]:

Mindig élt bennem az önégetés „vágya”[11].

1952. április 17-én kezdtem el írni, Lvovban. Miután végleg elköltöztem Leningrádba, 3 láda kéziratos égettem el, „munkáim” 8 köbméterű vereseket, az Ivan Bolotnyikov című verses drámát, az „regényt: Mese a három kékszemű örvetetőről és a Fekete bosszút – a spanyol életből vett történetet. Elégettem naplóm nagy füzeteit, történeti kutatásaimat és cikkeket a XX. századi avantgárd poétikájáról. Ráadásul még a németül, lengyelül és ukránul írt verseimet is, vagyis az ifjúkori-gyermeki hülyeségeim egész irodalmát. Porrá lett világ.

Mindez 1954-ben történt. 1959-ben, miután megírtam ritmusaimat az Igor-ének motívumai alapján, elégettem 1955–1958 között a hadseregben keletkezett összes versemet, utána pedig 17 poémát, amelyeket 1958-ban és 1959 elején írtam. Ez utóbbiak már kézről-kézre jártak (úgy bizony!), de csak néhány címre emlékszem: Ez már szerelem, Az utolsó ember a Földön – az atombomba robbanásáról Hirosimában és az Új Földön, de legyen elég a címekből.

Írói tevékenységem további menetében rendszeresen égettem el mind verseimet, mind a prózát. Közülük a legismertebb Az illuzionista és mások, de számomra már nem léteznek, örökre.

Most itt van Önök előtt az, ami valamilyen módon megőrződött.

A Theognisz[12] az utolsó vers, amit írtam. Több vers már nem lesz. 70 év után senki nem ír le egy sort sem azok közül a költők közül, aki magát tiszteli, így van ez mindenütt a világon.

Köszönöm a figyelmet.

Viktor Szosznora

Az ifjúkori Blok- és Jeszenyin-fordítás

A mellékelt dokumentumon a kézírás számomra azt bizonyítja, hogy a fordítások Baká István egyetemista éveiből származnak. Valószínűnek látszik, hogy a Leningrádból Illa Mihályinak írott levélben voltak csatlóva. Alekszandr Blok, a halálbálatista költő egyik legismertebb kis verse, az *Éj, utca, patika s a lámpa*, 1912-ben íródott, a *Halálbálat* ciklus második darabja. Érdekes, hogy *Az orosz szimbolista költők Baká István fordításában* (Szeged, 1995) című kötetben ez a vers nem szerepel. Baká István fordítása mellett összehasonlításuképpen mellékelem Lator László és Gálgóczy Árpád fordításait is.

Éj, utca, patika s a lámpa[13]

Éj, utca, patika s a lámpa
értelmetlen, homályló fénye.
Húsz évet élhetesz még – hiába,
nem változik meg semmi – én se.

Meghalsz – s előről kezdted újra,
s e körben minden visszatér:
a szélben lúdbörzű csatorna,
patika, utca, lámpa, éj.

Baká István fordítása

Éjjel, patika, utca, lámpa,
értelmetlen, halotti fény,
Éjlt még húsz évet – mindhiába,
akkor is így lesz. Nincs remény.

Meghalsz – s kezdődik minden újra,
és nem változik meg soha:
jegesen gyűrűző csatorna,
éj, utca, lámpa, patika.

Lator László fordítása

Éj, járda, bolt meg utcalámpa,
Homályos, céltalan világ.
Éj bármilyen soká – hiába,
Szemed fényt már aligha lát.

Ha meghalsz – mindent újrakezdesz,
Jeges csatorna, hűvös est lesz,
S lesz utcalámpa, járda, bolt...

Gálgóczy Árpád fordítása

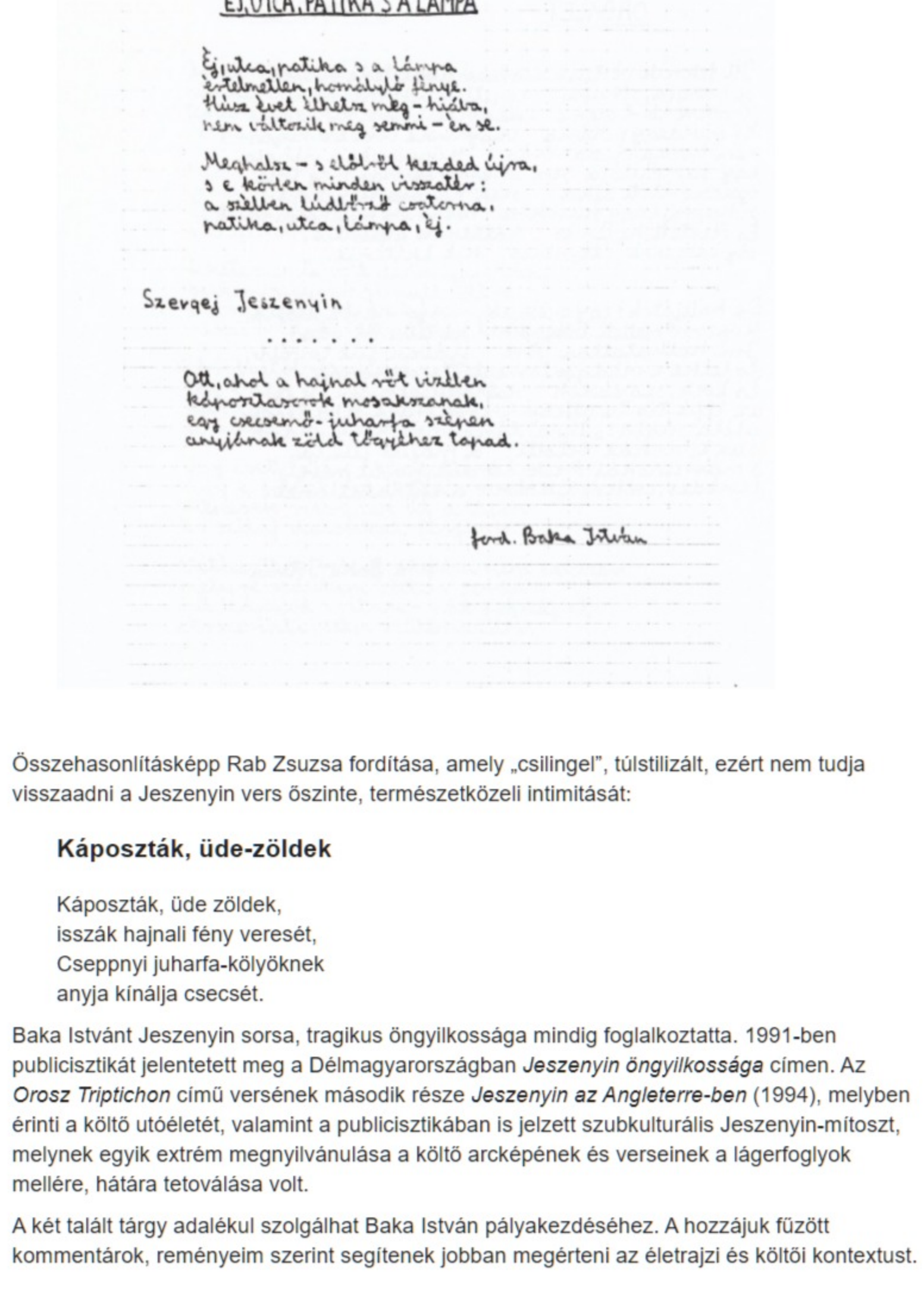
Nem célom, összevetni a három fordítást. Azt azért megállapíthatjuk, hogy a legpontosabb, a négyütemű jambikus lüktetés és a vers üzenetét a legjobban Lator László fordítása adja vissza. Baká István fordítása, az ívszerm, valamint a versenyt Latoréval, különösen, ami az utolsó négy sort illeti. Az első négy sor, kissé dőcög, viszont a vers értelmezése pontos: a reménytelenség, a lét önmagába záruló köre, amit Blok versében a keretes szerkezet ad tökéletesen vissza, ebben az ifjúkori fordításban is lírai erővel rendelkeznek. Kiemelném az utolsó versszak utolsó előtti sorának metaforáját, amelyet Baká, szerintem remekül old meg: „a szélben lúdbörzű csatorna” kiválóan érzékelteti azt a szorongásos lelki állapotot, amely a *Halálbálat*-ciklust jellemzi. Blok költészetének fordítása hatást gyakorolt Baká István költészetére. Blok versének hatására keletkezett talán az egyik legszebb szerelmes verse, a *Carmen*.

Ami Szergej Jeszenyin költészetét illeti, Baká István már csak azért sem próbálkozott fordításával, mert Rab Zsuzsa több Jeszenyin-fordítása szinte magyar verssé vált[14]. Ezt a Jeszenyin sztozkod meg, noha „édeskésebb” az eredetinel, viszont vitán felül, remek dallamos versek. A korai Baka-fordítás, az orosz költő 1910-es négy soros, miniatűr dallamú, amely egy kifejtett antropomorf természeti metaforára épít. Ez a metafora-típus Baká költészetében is gyakori, nem véletlen tehát, hogy felfigyelt erre a kis versre.

.....

Ott, ahol a hajnal rőt vizében[15]
káposztasorok mosakszanak
egy csecsemő-juharfa szépen
anyjának zöld tögyéhez tapad.

Baká István fordítása

Összehasonlításuképp Rab Zsuzsa fordítása, amely „csilingel”, túlstilizált, ezért nem tudja visszaadni a Jeszenyin vers őszinte, természetközeli intimitását:

Káposzták, üde-zöldek

Káposzták, üde zöldek,
isszák hajnal fény veresét,
Cseppnyi juharfa-kölyöknék
anyja kínálja csecset.

Baká Istvánt Jeszenyin sorsa, tragikus öngyilkossága mindig foglalkoztatja. 1991-ben publicisztikát jelentetett meg a Délmagyarországban *Jeszenyin az öngyilkossága* címen. Az *Orosz Triptichon* című versének második része *Jeszenyin az Angletterre-ben* (1994), melyben érinti a költő utóéletét, valamint a publicisztikában is jelzett szubkulturális Jeszenyin-mítoszt, melynek egyik extrém megnyilvánulása a költő arcképeinek és verseinek a lágerfoglyok mellére, hátára tetoválása volt.

A két talált tárgy adatkéül szolgálhat Baká István pályakezdeményezéséhez. A hozzájuk fűzött kommentárok, reményeim szerint segítenek jobban megérteni az életrajzi és költői kontextust.

Megjelent a Tiszatáj 2015/9. számában

Kép: Baká István Szosznorával Veszprémben

[1] Viktor Szosznora versei. Válogatta, fordította és az utószót írta Baká István. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.

[2] V. Majakovszkij szerelme, élettársa. Szosznora hosszú időn át levelezett vele. Levelezésük a Zvezda 2012. 1-es számában jelent meg.

[3] Baká István: Helsingör (1983) című versének ajánlása: Viktor Szosznorának

[4] Szigeti Lajos Sándor irodalomtörténészről (1951–2009) van szó, aki leningrádi ösztöndíja idején, 1983-ban a szegedi egyetem oktatójaként és Baká István barátjaként meglátogatta Szosznorát.

[5] Nem kizárt, hogy Szigeti Lajos felesége, Benkő Zsuzsa.

[6] Vengerka // Viktor Szosznora: Dom dnyej (‘Napok háza’). Szankt-Peterburg, „Puskinszkij fond”, 1997. 121-126.

[7] Gerlóczy Gedeonról (1895-1975), a Csontváry gyűjtemény megmentőjéről van szó. Szosznora elírása.

[8] Gerlóczy építész volt.

[9] 8 éves korában, a németek által megszállt területeken a partizánok között élt. Édesapja volt az osztag vezetője.

[10] <http://sosznora.poet-premium.ru/>

[11] A könyvégetésnek sajátos mitológiája van az orosz irodalomban. Kiindulópontja Gogol elkéseredett tette, melyre elégette a Holt lelkek második kötetét, mintegy jelképesen szembeállítva egymással az etikai és esztétikai cselekedetet.

[12] Megarai Theognisz, görög költő (Kr. e. VI–V. század)

[13] A vers orosz szövege:
Ночь, улица, фонарь, аптека,
Бессмысленный и тусклый свет.
Живи еще хоть четверть века –
Все будет так. Исхода нет.
Умрешь – начнешь опять сначала
И повторится все, как встарь:
Ночь, ледяная рябь канала,
Аптека, улица, фонарь.

[14] „Kamaszkorom bálványja volt – József Attila és Garcia Lorca mellett – de sohasem fordítottam – Rab Zsuzsa után minnek?” Baká István művei. Publicisztikák és beszélgetések. Szeged, Tiszatáj könyvek, 2006. Jeszenyin öngyilkossága, 19–21. o. (20. o.)

[15] Az orosz szöveg:
Там, где капустные грядки
Красной водой поливает восход,
Кленочек маленький матке
Зеленое вымя сосет.